

І. ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО, ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТА НАУКОВОГО ДИСКУРСУ ІВАНА ФРАНКА

УДК 811.161.2'42

Я 72

Ярослав ЯРЕМКО

ЛІНГВОПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ІВАНА ФРАНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ КОМУНІКАЦІЇ

У статті загострено увагу на новаторстві Івана Франка як основоположника в українському мовознавстві ідей лінгвополітології, сучасної теорії комунікації, розглянуто феномен створеної ним «школи політичного мислення».

Ключові слова: Іван Франко, філософсько-психолінгвістична концепція, дискурс, лінгвополітологія, теорія комунікації, комунікативна мімікрія.

Постановка проблеми. Ми наблизимося до «Франка незнаного» (Є. Маланюк), якщо вектор нашого поступу на шляху пізнання його як «цілого чоловіка» буде скерований на вирішення триєдиного завдання: увиразнити досягнені грані неосяжного Франкового універсалізму, відкрити нові і відійти від тих стереотипів, що набули характеру аксіом. Маємо на увазі, наприклад, поширену думку, що власне мовознавчих студій у науковій спадщині існує вже й не так багато – «...понад 20 лінгвістичних праць українською, польською, німецькою мовами, а також майже 150 праць, які мають безпосередню дотичність до мовознавства» [5, 775 – 776]. Нам видається, що така статистична констатація може виявитись неточною. І суть, звісно, не в статистиці, точність якої не раз буває позірною, а у звуженні того методологічного підходу до оцінки мовних явищ, який був характерний для Франка. Учений ніколи не герметизував будь-яку проблему, зокрема мовну, в її іманентному стані – «як річ в собі і для себе», а послуговувався, як би тепер сказали, міждисциплінарним, крос-галузевим підходом. Отже, мова у філософсько-психолінгвістичній концепції Франка – це не так спосіб комунікації, на чому часто загострюють увага, як спосіб світо- і себебачення, психоментальної самореалізації, зокрема через національне «я».

Концептуально значущою у філософсько-психолінгвістичній концепції Франка є думка про «якусь таємну силу в людській природі», що «каже» [7, 233]. Звідси випливає, що комунікація – це не лише зовнішнє (вербальне) мовлення, але й внутрішнє (потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внут-

рішня реакція). На основі цього методологічного положення в сучасній теорії комунікації розмежовують інтраперсональну (розмова із собою), міжособистісну, групову, масову комунікацію. Франкове розуміння комунікації закладає підмурівок для інтеракціональної парадигми у дослідженні когнітивної і комунікативної діяльності. На відміну від трансляційного (лінійного, механістичного) підходу, що проявляється на осі «передача інформації – її сприйняття», інтеракціональний підхід актуалізує роль власне людського чинника – взаємодію комунікантів, за І. Франком, їх сугестію [8, 45]. В основі інтеракціональної парадигми – психологічний напрям, витoki якого пов'язуємо з іменами В. Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. Потебні. «Взаєморозуміння між особами, які розмовляють однією мовою, як доказано німецькими вченими, полягає не в зовнішній передачі відомого змісту, а у взаємному збудженні думки» [4, 189]. Актуалізація ідей психологізму сигналізує не лише про розширення дослідницької парадигми – від лінгвоцентричної до антропоцентричної, а й про відновлення замулених та забутих джерел української мовознавчої думки, яка зусиллями О. Потебні, І. Франка випередила їхній час (до того ж не лише український) і зберігає свою **актуальність**.

Мета наукової розвідки – осмислити новаторство Івана Франка як основоположника українського лінгвополітологічного вчення, простежити нерозривний зв'язок його «школи політичного мислення» із сучасною теорією комунікації.

Виклад основного матеріалу. Ідеї психологізму у філософсько-психолінгвістичній концепції І. Франка набувають нових відтінків – не лише як засобу міжособистісного взаєморозуміння, а значно більше – як засобу консолідації українства. Кордони географічні чи політичні буде подолано тоді, коли зникнуть кордони психологічні у свідомості. Тому у лінгвополітологічному дискурсі мислителя основним лейтмотивом звучить у різних варіаціях ідея соборності:

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна [17, 56].

Джерелом соборності є почуття самих українців «українцями без офіційних кордонів» [10, 400]. Звичайно, кристалізація почуття національної єдності – процес тривалий і непростий, де промотором повинна виступати молодь. Власне до неї апелює вчений у своєму «Одвертому листі до гал[ицької] української молодечі»: «Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* (підкреслення Франка – Я. Я.) – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції» [10, 405].

Франко знав, що говорив. Проголошуючи націєтворче когнітивне гасло – «чути себе українцями», застерігав від «патріотичного» фразерства. Йдеться

про явище, яке сучасна теорія комунікації трактує як комунікативну мімікрію. Її типологія у тогочасній політичній дійсності проявилася у двох різновидах – у внутрішній мімікрії з боку тих, «що люблять видавати себе за батьків і провідників народу» [10, 405] і зовнішній мімікрії з боку «асиміляційної роботи інших націй» [10, 404]. Перший різновид – це авторська мімікрія, коли комунікант видає себе за когось іншого; другий різновид – функціональна мімікрія, коли за декларованою метою приховується справжня мета. У політичному дискурсі комунікативні спритники першого гатунку виконують здебільшого псевдопатріотичну роль («...голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм» [10, 406]. І. Франко, за його ж самооцінкою, як «занадто великий ворог порожніх фраз» [9, 31] розкриває наслідки безкритичного сприйняття «слів тих, які сим чи іншим випадком були поставлені «на чоло народу» [10, 406] і створює не дуже привабливий ментальний портрет «патентованих патріотів» [9, 31]: це «наші, національні», а властиво місцеві хиби – неточність, балакучість та пустомельство, брак характерності, індеферентність та моральна грубошкірність, байдужність до важких загальних справ, а завзятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадкування європейськими формами при основній малоосвітності та не культурності...» [10, 407]. І тут же Франко як когнітивний терапевт дає свій рецепт внутрішнього одужання: «...сказати собі і покласти Ганнібалову присягу: віднині доложу всякого зусилля, щоб увільнитися від тих хиб, поводитися краще, працювати пильніше над собою» [10, 407]. Цей рецепт не має часових обмежень, бо схоже на те, що наша історія, як і наша планета, рухається по колу.

Щодо функціональної мімікрії, то вона пов'язана із розподілом політичної влади, точніше – її монополією в руках панівної нації. Вплив цієї делімітативної функції комунікації буде ефективним тоді, якщо «переконливим» буде зомбування міфологемами свідомості адресата. Для Франка-когнітивіста і громадянина руїнівні наслідки цього явища були очевидні:

Молотять день і ніч – не жито,
А людські мізки й душі скрито.
Де ран не бачиш, аж в кінці
Зміркуєш: отсю душу вбито [15, 458].

У цій діагностиці – першопричина хворобливого стану суспільства. Вона має, як бачимо, когнітивну, внутрішню і як наслідок – соціальну природу. Власне Франко – фундатор в українському мовознавстві ідей когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології (це ті напрямки його багатогранної діяльності, які ще не отримали належного висвітлення в сучасних лінгвістичних студіях).

З усією могуттю свого таланту вченого і громадянина І. Франко розкривав приховані механізми всього, що (писалося, говорилося, робилося) йшло «поза рами нації» [12, 284] і гальмувало її поступ, деформуєчи передусім на-

ціональну свідомість. Когнітивно проникливий зріз структури неусвідомлюваної психіки дозволив ученому побачити метастази того явища, яке у сучасній психолінгвістиці кваліфікується як маніпуляція людською свідомістю. У результаті комунікативна поведінка моделюється міфологемами-стереотипами, які адресат не завжди повністю чи взагалі не усвідомлює. Наведена поетична рефлексія І. Франка лаконічно й водночас містко відбиває природу нового відгалуження комунікативної науки – лінгвістики неправди (брехні). Ще задовго до роману-антиутопії Джорджа Орвела «1984» І. Франко, говорячи про «життя в Енгельсовій народній державі» [11, 341], передбачив, що для забезпечення «всеможної сили» держава контролюватиме «життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би зникнути, заніди́ти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. ... Народна держава стала би величезною народною тюрмою» [11, 341]. Пор. у Орвела: «Новомова ... була розроблена для того, щоб обслуговувати ідеологію ангосоу, або англійського соціалізму. Новомова повинна була не тільки забезпечити знаковими засобами світогляд і мисленнєву діяльність прихильників ангосоу, але й зробити неможливими будь-які інші напрями думки» [3, 52]. Звуження горизонтів думки створює сприятливий експериментальний полігон для уодноманітнення дій адресатів в напрямку, запрограмованому маніпулятивними технологіями. Причому в реальному політичному дискурсі згадані різновиди мімікрії – авторська і функціональна – можуть перетинатися, бути взаємоперехідними. Цей синкретизм спостерігаємо в часто цитованому твердженні Франка, яке вважається квінтесенцією національно-екзистенційного мислення: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити *своє духове відчуження від рідної нації*» (підкреслення І. Франка) [12, 284]. Як бачимо, на рівні комунікативної ситуації функції мімікріюють: маркери однієї функції «*інтернаціональні ідеали*», «*вселюдські фрази*» насправді виконують роль зовсім іншої, про яку, зауважує І. Франко, «так ясно сі панове сього не скажуть, бо тут занадто виразно видно б було їх класовий і хатній егоїзм, їх нехіль до великої боротьби, до всякого ідеального (отже й національного) змагання...» [12, 280].

Типовим у такому комунікативному сугестуванні є використання особливого вияву інтертексту – випереджувальної інтертекстуальності: те, що вербалізується, проектується на завчасно підготовлений у масовій свідомості когнітивний ґрунт, який довірливо вбирає накидувані міфологеми-стереотипи. Особливістю такого дискурсу є відповідно зацентований відбір інформації. Він здійснюється за принципом «говорити те, що хоче чути адресат». Внаслідок цього інформативна функція комунікації по суті нівелюється – натомість дискурс політичного лідера, партії тощо виконує своєрідну психотерапевтичну роль. Їх «головна річ, підкреслює І. Франко, – удержання політичного і соціального спокою, при якому б без перешкоди могла функціонувати та драбина, по якій

одні ідуть вгору, а другі в долину» [12, 280]. Тому позірно-заспокійливе звернення «не викликайте вовка з лісу» [12, 280] насправді є лише закамуфльованим директивом справжньої інтенції «сильних світу сього»: «...дайте нам спокійно сидіти на посадах і добиватися маєтків, а там, коли ми будемо матися добре і забезпечимо своїх дітей, то й цілій нації буде ліпше» [12, 280].

Самозрозуміло, такий інформаційний продукт, що сприяє збереженню нібито історично сформованого статус-кво, повинен мати свого споживача. Ним виступає передусім побутова свідомість наївного користувача комунікативної системи, або, за словами Франка, так званий «простий хлопський розум» [12, 278], який, за його ж аналітичною оцінкою, «не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом у жоднім питанні, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої критики. Та се вже звісна людська слабкість, ... що хоча ми в справах математики, фізики, медицини та астрономії «простому хлопському розумові» не признаємо ніякої фахової компетентності, а вимагаємо фахового знання, то в справах суспільного життя, політики, соціології дуже часто покликуємо сей «простий хлопський розум» як свідка або навіть як судію» [12, 278].

Як бачимо, йдеться про різні парадигми пізнання дійсності – «простим хлопським розумом» і «освіченим розумом». Парадокс, чи, швидше, закономірність полягає в тому, що їх носії, будучи позірно представниками однієї культури, можуть розуміти одні і ті ж явища, зокрема політичної культури, по-різному. Причина з погляду лінгвокогнітології – у різних особистісних ментальних механізмах розуміння дійсності, так званих когнітивних стереотипах свідомості, які задіяні у кожного з комунікантів по-своєму. Попри те, що менталітет індивіда пов'язаний з національним менталітетом, свій відбиток накладають також чинники особистісного характеру: рівень освіченості, культури, життєвого досвіду тощо. Ці чинники у комунікантів, певна річ, не можуть бути еквівалентними. Вони і створюють підґрунтя для формування «освіченого розуму» і «простого хлопського розуму». На це звертав увагу О. Потебня, аналізуючи статтю Л. Рюдігера: «Освічений розум від кожної думки домагається істини, від художнього твору – краси, від закладу – доцільності. У кожному народі багато не витримує такої перевірки і потрібна особлива любов до свого, щоби вважати казку про древні віки народної історії за істину, грубий образ темних віків – майстерним витвором мистецтва, немудрий закон – продуктом найглибшої державної мудрості. У багатьох народів натовп вірить у подібні речі, а ті, хто знає більше, не сміють йому перечити» [4, 188].

Таке узагальнення не стосується Франка, який з характерною для нього безкомпромісністю виносить вердикт: «ми не міркуємо, що сей розум ані не простий, бо його кривили і кривлять тисячні упередження і само обмеження його кругозору, ані не здоровий...» [12, 278]. Власне оцей стереотип-міфологема «простий хлопський розум», як підтверджують реалії чи то минулого, чи сучасного політичного життя, часто майстерно використовувався і використовується маніпуляторами громадською думкою у своїх прагматичних цілях (пор.

сучасні гасла-заклинання на кшталт: «народу потрібна стабільність!»; «свое слово повинен сказати народ!»; «хто нагодує народ?» та ін.). Часто найголосніше про це говорять ті, хто завтра здебільшого забуває про свої ж обіцянки.

Певна річ, у часи Франка, коли в Австро-Угорщині діяла ліберальна конституція, «політкібернетика» ще не набула сучасної «витонченості», але мала теж свої класичні засоби. За спостереженням Франка, «наші (і не наші) прихильники здорового хлопського розуму» [12, 280], приміром, свій «класовий і хатній егоїзм» [12, 280], подавали в евфемістичній обгортці як «економічний прогрес» [12, 280].

Висновки. Відомий постулат про синергетичність слова виразно підтверджує новаторська лінгвополітологічна діяльність Івана Франка, що була підпорядкована націтворчим пріоритетам. Тому слово у філософсько-психолінгвістичній концепції вченого набуло перформативної функції. Тому можемо сказати, що комунікативний кодекс І. Франка з характерними для нього засадами (інтелектуальна насиченість, правдивість, національно-екзистенційна спрямованість, толерантність, міжкультурна діалогічність, комунікативна відвага, відсутність комунікативної мімікрії, щирість, комунікативна дієвість, відповідальність за слово-вчинок, іронія й самоіронія, онтологічний оптимізм та ін.) є вербальним втіленням його кодексу честі. Характеристика Мойсея:

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї –

є водночас і характеристикою автора цього твору.

Література

1. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации : [краткий курс] / В. Б. Кашкин. – 3-е изд. – М. : Слово / SLOVO, 2000. – 262 с.
2. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри : [монографія] / Т. А. Космеда. – Л. : ПАІС, 2006. – 328 с.
3. Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет / Джордж Оруэлл. – М. : Прогресс, 1989. – 384 с.
4. Потебня А. А. О национализме / А. А. Потебня // Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – С. 186–190.
5. Регушевський Є. С. Франко Іван Якович / Є. С. Регушевський // Українська мова : [енциклопедія] / [голова ред. кол. В. М. Русанівський та ін.]. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Вид-во Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 775–776.
6. Сімович В. Іван Франко (біографічний нарис) / Василь Сімович // Франкіана Василя Сімовича / [упоряд., передмова та приміт. Марії Білоус і Зеновія Терлака]. – Львів, 2005.
7. Франко І. Двоязичність і дволичність / Іван Франко // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т. 30. – Р. 8. – Кн. 6.

8. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Франко І. Збір. творів : у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119.
9. Франко І. Дещо про себе самого / Іван Франко // Там само. – С. 28–32.
10. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі / Іван Франко // Франко І. Збір. творів : у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 401–409.
11. Франко І. Що таке поступ / Іван Франко // Там само. – С. 300–348.
12. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Там само. – С. 276–285.
13. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / Іван Франко // Там само. – С. 423–438.
14. Франко І. «Молотять день і ніч – не жито...» / Іван Франко // Франко І. Збір. творів : у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 2. – С. 458.
15. Франко І. Передмова до збірки «В наймах у сусідів» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 39. – С. 264.
16. Франко І. «Писання Івана Франка» / Іван Франко // В наймах у сусідів. – Львів, 1914. – Т. VII.
17. Франко І. Мозаїка. Із творів, що не увійшли до 50-титомного видання / І. Франко ; [упоряд. З. Франко, М. Василенко]. – Львів : Каменяр, 2001. – 434 с.

References

1. Kashkin V. B. Osnovy teorii kommunikatsii : [kratkii kurs] / V. B. Kashkin. – 3-e izd. – M. : Slovo / SLOVO, 2000. – 262 s.
2. Kosmeda T. A. Komunikatyvna kompetentsiia Ivana Franka : mizhkulturni, interpersonalni, rytorychni vymiry : [monohrafiia] / T. A. Kosmeda. – L. : PAIS, 2006. – 328 s.
3. Oruell Dzh. «1984» i esse raznykh let / Dzhordzh Oruell. – M. : Progress, 1989. – 384 s.
4. Potebnya A. A. O natsionalizme / A. A. Potebnya / Potebnya A. A. Mysl i yazyk / A. A. Potebnya. – K. : SINTO, 1993. – S. 186–190.
5. Rehushevskiy Ye. S. Franko Ivan Yakovych / Ye. S. Rehushevskiy // Ukrainska mova : [entsyklopediia] / [holova red. kol. V. M. Rusanivskiy ta in.]. – 2-he vyd., vypr. i dopov. – K. : Vyd-vo Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2004. – S. 775–776.
6. Simovych V. Ivan Franko (biohrafichniy narys) / Vasyly Simovych // Frankiana Vasyliya Simovycha / [uporiad., peredmovta ta prymit. Marii Bilous i Zenoviia Terlaka]. – Lviv, 2005.
7. Franko I. Dvoiazychnist i dvolychnist / Ivan Franko // Literaturno-naukovyi visnyk. – 1905. – Т. 30. – R. 8. – Kn. 6.
8. Franko I. Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti / Ivan Franko // Zibr. tvoriv : u 50-ty t. – K. : Nauk. dumka, 1981. – Т. 31. – S. 45–119.
9. Franko I. Deshcho pro sebe samoho / Ivan Franko // Там само. – S. 28–32.
10. Franko I. Odvertiy lyst do hal[ytskoi] ukrainskoi molodezhi / Ivan Franko // Franko I. Zibr. tvoriv : u 50-ty t. / Ivan Franko. – K. : Nauk. dumka, 1986. – Т. 45. – S. 401–409.
11. Franko I. Shcho take postup / Ivan Franko // Там само. – S. 300–348.
12. Franko I. Poza mezhamy mozhyvoho / Ivan Franko // Там само. – S. 276–285.

13. Franko I. Suspilno-politychni pohliady M. Drahomanova / Ivan Franko // Tam samo. – С. 423–438.
14. Franko I. «Molotiat den i nich – ne zhyto...» / Ivan Franko // Franko I. Zibr. tvoriv : u 50-ty t. / Ivan Franko. – К. : Nauk. dumka, 1976. – Т. 2. – С. 458.
15. Franko I. Peredmova do zbirky «V naimakh u susidiv» / Ivan Franko // Zib-rannia tvoriv : u 50-ty t. – К. : Nauk. dumka, 1983. – Т. 39. – С. 264.
16. Franko I. «Pysania Ivana Franka» / Ivan Franko // V naimakh u susidiv. – Lviv, 1914. – Т. VII.
17. Franko I. Mozaika. Iz tvoriv, shcho ne uviishly do 50-tytomnoho vydannia / Ivan Franko ; [uporiad. Z. Franko, M. Vasylenko]. – Lviv : Kameniari, 2001. – 434 с.

Яремко Ярослав. *Лингвополитологический дискурс Ивана Франко и современная теория коммуникации.* В статье акцентировано внимание на новаторстве И. Франко как фундатора в украинском языкознании идей лингвополитологии, современной теории коммуникации, рассмотрен феномен созданной им «школы политического мышления».

Ключевые слова: Иван Франко, философско-психолингвистическая концепция, дискурс, лингвополитология, теория коммуникации, коммуникативная мимикрия.

Yaremko Yaroslav. *Linguistic and politological discourse of Ivan Franko and modern theory of communication.* The article deals with the innovations of Ivan Franko as a founder of the ideas of the linguistic and political science, modern theory of communication in the Ukrainian linguistics; the phenomenon of his creation «school of a political thinking» is observed.

Key words: Ivan Franko, philosophical-psycholinguistic concept, discourse, linguistic and political science, theory of communication, communicative mimicry.